

Utmarksbete vid Stensjö by

Genom att följa betesdjurens rörelser kan forskaren Sara Cousins ta reda på hur växter sprider sig i den nyrestaurerade betesmarken på utmarken i Stensjö by utanför Oskarshamn.

EMIL V. NILSSON

Stensjö by är ett kulturresevat utanför Oskarshamn. Sara Cousins är rådgivare i skötselrådet som ska övervaka restaureringen av landskapet runt byn. Hon är växtekolog och bedriver forskning inriktad mot landskap och historiska markförändringar. Byn ägs av Kungliga Vitterhetsakademien efter en donation och det är genom deras försorg som bland annat Sara Cousins har fått möjlighet att bedriva forskning i området.

– Här håller man på och ska restaurera landskapet så att det ser ut som det gjorde för ungefär hundra år sedan. Jag är här för att ge råd om hur man ska restaurera gräsmarkerna men jag ska också följa upp hur växterna svarar på förändringarna, berättar Sara Cousins entusiastiskt.

De kvarvarande spillrorna av gräsmark blir som små öar åtskilda av ett hav av åkrar och granplantager på den svenska landsbygden.

Sara Cousins är växtekolog och professor i naturgeografi vid Stockholms universitet.
FOTO: Emil V. Nilsson.

Samtidigt blir det färre och färre betesdjur. De gamla hävdade och ogödslade gräsmarkerna i Sverige som inte varit plöjda har bland den högsta biologiska mångfalden i världen när det gäller just kärlväxter på små ytor. Samtidigt är det så oerhört lite kvar av dessa marker jämfört med vad som fanns för bara hundra år sedan.

– Vi vet att gräsmarker, lövskog och våtmarker är de habitat som försvunnit mest från Sveriges natur, berättar Sara Cousins. Och just gräsmarkerna står för en oerhört stor del av den biologiska mångfalden när det gäller kärlväxter, men det finns också många fjärilar, steklar och svampar som är knutna till dessa livsmiljöer.

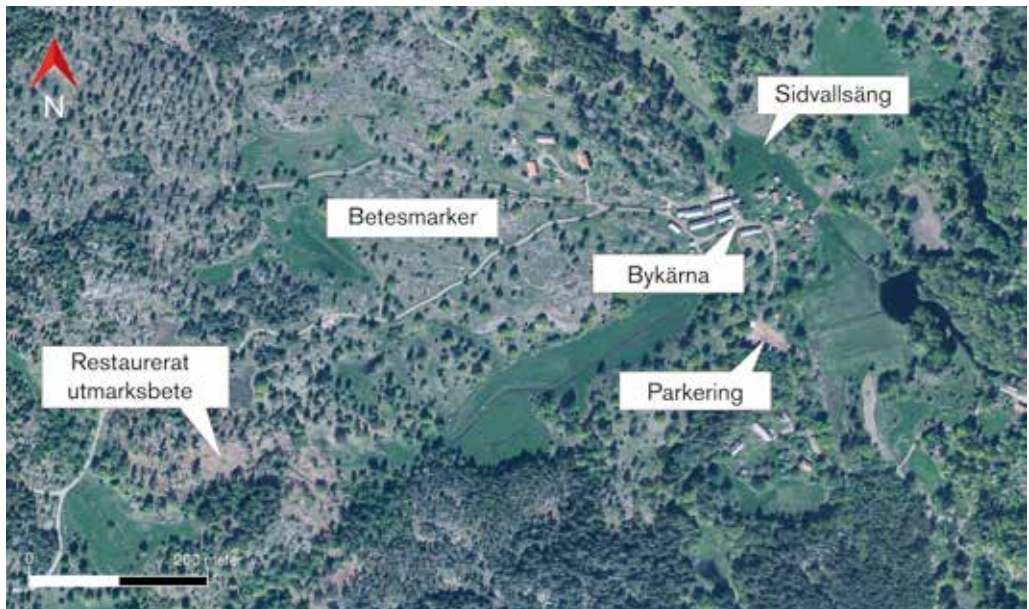
– På de historiska kartor som finns från 1700- och 1800-talet är det framför allt åkrar och ängar som är utritade. Utmarkerna där korna gick och betade var kanske inte ens markerade.

Det är därför som Sara Cousins är extra intresserad av att få vara med som forskare när Stensjö by ska restaurera utmarksbetet genom att ta bort all gran och en del andra träd och buskar samtidigt som forskarna följer de betande kornas rörelser med gps-halsband och inventerar kärlväxter.

Betesdjuren är nyckeln i hela det här gräsmarkssystemet. I Sverige har vi levt av mjölk, smör, ost och kött under flera tusen år. Det har skapat ett behov av gräsmarker som har bidragit till en lågintensiv markskötsel där mängder av olika kärlväxter har frodats.

– Här runt Stensjö by kan vi försöka skapa den variationen i landskapet som behövs genom att koppla ihop olika artrika gräsmarker.

Och det handlar inte om några få hektar som sköts minutiöst utan här återskapas den variation i skötselintensitet som fanns i det historiska landskapet tidigare. Det är just det som Sara Cousins är väldigt mån om att försöka få till. Och det är inte bara i

Runt bebyggelsen i Stensjö by utanför Oskarshamn finns betesmarker, åkrar och ängar. Genom att ta bort framför allt gran har man restaurerat utmarksbetet. KARTUNDERLAG: Lantmäteriet.

inägomarken som hon och hennes kollegor arbetar med utan också utmarksbetet, något som hon verkligen uppskattar efter som det är en ovanlig skötselform i dagens svenska landskap.

– Jag hoppas på att få se en positiv effekt för biologisk mångfald inom några år och inte bara ett landskap som brukas på ett traditionellt sätt. Det här är en fantastisk experimentlåda för oss som bedriver forskning om historiska landskap, gräsmarker och biologisk mångfald. Här får vi möjlighet att restaurera och leka med landskapet, utnyttja en historisk markanvändning där inte minst flytten av betande djur var en viktig del som i sin tur påverkar hur växternas frön kan spridas och etableras.

Vi promenerar ut från byn och passerar en linåker innan vi går igenom en grind. En gammal linbastu står vid sidan av åkern där man torkade linet om hösten förr i tiden.

– Nu går vi lite utanför byn i det som kallas inägomarken, fortsätter Sara. Här har vi åkrarna med små åkerholmar och odlingsrösen med hamlade lindar *Tilia cordata*. De hamlade träden gav en möjlighet att få in foder från marker som inte gick att odla i det traditionella jordbruket. Här inne är det kor av lantrasen rödkulla som betar och delar av betesmarken är riktigt artrik.

Personalen vid Stensjö by stammar också upp enar som ska användas för att bygga nya gärdesgårdar, så det finns en helhetssyn på landskapet som har samma perspektiv på brukandet som man hade för hundra år sedan. Allt ska användas så långt det går. På andra delar av byns marker låter man även gran komma upp som ska användas till framtida trädgårdsgårdar.

– Ängarna har försvunnit ännu mer än naturbetesmarkerna i Sverige. Bland ängarna är det framför allt sidvallsängarna som blivit utdikade och upplöjda till åker medan hård-

vallsängarna blivit beskogade eller omvandlats till betesmark. Begreppet "sid" står för lågt liggande fuktig mark. De torrare ängarna kallas hårdvallsäng och kunde vara steniga eller trädbeklädda (läs mer i Lennartsson & Westin 2019).

Här i Stensjö by ska man restaurera en sidvallsäng. Vi promenerar förbi åkrarna och över en stenig backe med ekar innan vi kommer ner till den stora ängen som sträcker sig långt bort mot ett vattendrag i andra ändan. Här fick man in en stor del av det hö som behövdes som foder till de stallade djuren på vintern.

– Nu går vi ut från det som varit betesmarker till det som har varit slätteräng. Vi har en översilningsmark här med Virån i den andra ändan av ängen. Det här kan bli helt översvämmat tidigt på våren. Här slår man fortfarande ängen, men inte med lie utan

framför allt med tvåhjulstraktor och slätterbalk. Direkt efter midsommar ska det komma ner några personer som jag samarbetar med för att inventera ängen så att vi kan följa hur artsammansättningen ändrar sig med tiden, berättar Sara.

En av de mest spännande restaureringar som man gör vid Stensjö by är att återskapa utmarksbetet. De markerna ligger en bit sydväst om byn bortom de öppna naturbetesmarkerna. Bakom en gärdsgård kan man se att skogsmaskiner tagit ner träd.

– Nu är vi i utkanten av byn, berättar Sara, när hon går igenom en grind för att komma till utmarken. Det är ett privilegium att få vara med på det här projektet där man ska restaurera utmarken. Här har man tagit bort alla granar, frihuggit stora tallar men även hasselbuskar. Sedan har man låtit kor beta markerna. Det här är utmarksbete och

Den restaurerade utmarken vid Stensjö by påminner än så länge om en vanlig om än försiktig skogsavverkning, men inom bara några år tror växtekologen Sara Cousins att många vanligare gräsmarksarter har etablerat sig här. FOTO: Emil V. Nilsson.

en ko behöver ungefär fem hektar för att klara sig.

Korna äter upp gräs och löv och Saras forskargrupp förväntar sig att gräsmarksarterna kommer att sprida sig över området, men det kan också komma upp nya arter från fröbanken. Redan nu har blåsuga *Ajuga pyramidalis* spridit sig över stora delar av marken och det har kommit upp månlåsbräken *Botrychium lunaria* på ett ställe.

– Än så länge har de här markerna inte så spännande arter, men det kan det bli med tiden. Vi vill också att man ska låta betesdjuren gå på attrikare marker innan man flyttar dem hit så att de hjälper till att sprida arterna.

Just frågan om hur betesdjuren påverkar artsammansättningen är en viktig del av Sara Cousins forskning. Det är tre djurgrupper som har gps-halsband så de kan följa var djuren uppehåller sig varannan timme. Den fråga som hennes forskargrupp vill ha svar på är om det blir mer gräsmarksarter där djuren spenderar mest tid. De flesta gräsmarksväxter har frön som klarar av att passera genom en komage och som ofta grov i djurens spillning.

– Förut har man trott att kor mest sprider frön i hovar och päls, men vi har sett att de flesta frön snarare sprids genom komagen. De flesta frön från gräsmarksväxter är tåliga och klarar detta. Det jag tycker att naturvården gjort lite tokigt ibland är att beta väldigt intensivt under en väldigt lång period år efter år. Då hinner kärlväxterna inte blomma och sätta frö eftersom korna äter upp allt. I en forskningsstudie som vi har gjort har vi sett att det i vissa fall är mer frö i fröbanken utanför betesmarken än i den, eftersom fröbanken utarmats på den hårt betade marken. Men har man ett sådant här stort landskap som här vid Stensjö by där kornas bete inte blir lika intensivt, då finns det hela tiden områden där växterna kan blomma och sätta frö.

Stensjö by är ett levande landskap med rikt biologiskt kulturarv. Byggnaderna är fortfarande samlade i en bykärna så som byarna såg ut i Småland innan laga skifte genomfördes på 1800-talet. Byn donerades 1960 av Josef Anér till Kungliga Vitterhetsakademien.

2020 ombildades byn till kulturresevat. Skötselplanen för Kulturresevatet Stensjö by har utvecklats av Vitterhetsakademien och Länsstyrelsen i Kalmar län.

Det här är inte den första restaureringen som Sara Cousins varit inblandad i. I Sörmland har hon följt ett område där all gran avverkadades och inom kort kom de vanligare gräsmarksarterna tillbaka.

– Det vi sett från andra restaureringar som vi följer är att artsammansättningen kan ändra sig bara något år efter en sådan här ganska brutal röjning av framför allt gran. I området i Sörmland kom gullviva *Primula veris*, blåsuga och smultron *Fragaria vesca* tillbaka efter bara ett och ett halvt år. Den här marken i Stensjö by har ju varit betesmark för sextio, kanske upp mot sjuttio år sedan, så här tror jag att det kommer komma upp många arter från fröbanken. Dessutom har det varit en försiktig avverkning och det är inte en massa körskadur som man brukar se på vanliga hyggen. Om vi kommer tillbaka hit om bara ett år så tror jag att många av de vanligare gräsmarksarterna blommar här. Det kommer att bli kanonspännande att se vad som dyker upp framöver! [SBT](#)

Läs mer

Lennartsson, T. & Westin, A. 2019: *Ångar och slätter. Historia, ekologi, natur- och kulturmiljövård*. Riksantikvarieämbetet.

Ljung, T. 2018: *Biologiskt kulturarv på utmarken i Stensjö by*. Rapport. <bit.ly/2XR5SSH>

Emil V. Nilsson är redaktör för Svensk Botanisk Tidskrift. emil.v.nilsson@svenskbotanik.se

